

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philosophical Sciences. Vol. 2(86)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філософські науки. Вип. 2(86)

ISSN: 2663-7650

УДК 130:316.485.6:316(075.8):316.613.434:111.3:007

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.2(86).2019.51-60

ПРОБЛЕМА НАСИЛЛЯ У ФІЛОСОФСЬКИХ РОЗВІДКАХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

В. М. Слюсар*

У статті досліджено наукові розвідки проблеми насилля у предметному полі соціальної філософії. Визначено, що засадничими для них були теорії насилля (К. Каутський, А. Гумплович, Є. Дюринг), теорії революційного насилля (К. Маркс, Ф. Енгельс, М. Бакунін, В. Ленін, А. Троцький), критика насилля (Ж. Сорель, Е. Блох, В. Бенямін). У дослідженнях актуалізована необхідність застосування міждисциплінарного підходу до вивчення цього соціального феномену із використанням результатів наукових розвідок у галузях філософії права, філософської антропології, соціальної філософії, політичних наук. Аналіз філософських праць цього періоду дозволив показати наступні тенденції. Ф. Фанон запропонував розглядати насилля як цінність для пригнобленого, як шлях до свободи, а відтак і привід для гордості. Колонізовані маси інтуїтивно відчують, що їхнє звільнення реалізується лише силовими методами, усвідомлюючи, що лише насилля є ефективним засобом протистояння у боротьбі з більш могутнім економічно і військово суперником. Дж. Агамбен виокремлює суверенне насилля, яке реалізується у надзвичайному стані й уже не трактується як природне, воно відбувається одночасно сакралізація та десакралізація об'єкта його дії. Ж. Дерріда виділив два види насилля, які знаходяться у стані взаємного суперництва: насилля як історичне рішення, що постає справедливістю поза законом та державою, але воно не містить у собі вирішального знання; та насилля як вирішальне знання та визначеність дійсності, які нездатні на рішення. Г. Енценсбергер виявив тенденцію утвердження насилля, яка характеризується відсутністю ідеологічної мотивації і "розмитістю" об'єкта спрямування. філософ Л. Свендсен розглядає насилля у етико-політичному зрізі як прояв зла, як умову самозбереження демократичного суспільства. К. Шлегель показав, що спалахи насилля передусім відбулися у тих суспільствах, в яких відсутні політичні еліти, в яких втрачено контроль над реорганізацією суспільного та державного цілого, а готовність до насилля заміщає страх перед громадянською війною. В. Софський доводить, що насилля в різних формах існує протягом усієї історії людства, воно постає своєрідною антропологічною константою людського існування, насилля і культура є взаємозумовленими. Проте С. Жижек наголошує, що оцінка індивідом акту насилля здійснюється на основі передбачуваного стандарту "нормальної ненасильницької ситуації". У феноменології насилля М. Штауділа насилля розуміється як реляційний феномен.

*Доктор філософських наук, доцент
(Житомирський державний університет, Україна)
vadmyksl@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5593-0622

Ключові слова: насилля, критика насилля, постколоніалізм, феноменологія насилля, суверенне насилля, справедливе насилля, культурне насилля

THE PROBLEM OF VIOLENCE IN THE PHILOSOPHICAL RESEARCH OF THE SECOND HALF IN THE XX CENTURE

Slyusar V.

The article explores scientific explorations of the problem of violence in the subject field of social philosophy. It was determined that the basic theories for them were the theories of violence (Karl Kautsky, Ludwig Gumplowicz, Eugene Düring), theories of revolutionary violence (Karl Marx, Friedrich Engels, Mikhail Bakunin, Vladimir Lenin, Lev Trotsky), criticism of violence (Georges Sorel, Ernst Bloch, Walter Benjamin). The research actualizes the need to apply an interdisciplinary approach to the study of this social phenomenon using the results of scientific research in the fields of philosophy of law, philosophical anthropology, social philosophy, political and psychological sciences. Analysis of the philosophical works of this period allowed us to show the following trends. Franz Fanon suggested that violence is seen as a value for the oppressed, as a path to freedom, and therefore a cause for pride. The colonized masses intuitively feel that their liberation is realized only by force, recognizing that violence alone is an effective mean of confronting a more powerful economic and military rival. Giorgio Agamben distinguishes sovereign violence, which is realized in a state of emergency and is no longer treated as natural, it is simultaneously sacralized and desacralized. Jacques Derrida has identified two types of violence that are in a state of mutual rivalry: violence as a historical solution that appears outlawed by law and the state but does not contain decisive knowledge; and violence as decisive knowledge and a certainty of reality that is incapable of decision. Hans Magnus Enzensberger has identified a trend toward violence that is characterized by a lack of ideological motivation and a blurring of the object of the target. Philosopher Lars Svendsen views violence in ethical and political context as a manifestation of evil, as a condition of a democratic society self-preservation. Karl Schlögel showed that outbreaks of violence occurred first and foremost in societies lacking political elites that lost control of the reorganization of the public and the state as a whole, and a readiness for violence replaces fear of civil war. Wolfgang Sofsky argues that violence in various forms has existed throughout human history, it has become a kind of anthropological constant of human existence, violence and culture are interdependent. Slavoj Žižek emphasizes that the individual's assessment of the act of violence is based on the expected standard of "normal non-violent situation". In the phenomenology of violence by Michael Staudigl violence is understood as a relational phenomenon.

Keywords: violence, critique of violence, post-colonialism, phenomenology of violence, sovereign violence, just violence, cultural violence

Постановка проблеми. Історія людства в часовому вимірі та просторі демонструє, що насилля є незмінною складовою суспільного буття. Незважаючи на зміну форм насилля, пертурбацію його інструментального призначення (як засобу виживання, способу наживи, задоволення агресивної природи, утвердження "чистої раси" та ін.) немає жодного історичного періоду, позбавленого насилля. Прагнення раціонального осмислення джерел суспільного розвитку призвело до утвердження в

науковій літературі тези про абсолютизацію ролі насилля у процесі суспільних трансформацій. Розроблені теоретичні конструкції були неодноразово реалізовані у різних соціальних практиках у XIX – XX ст. Це спричинило переосмислення одними мислителями соціального змісту насилля, пошук його альтернативи, а іншими – розробку системи доведення його виправдання як безальтернативного варіанту. Власне, навіть XX ст., попри утвердження гуманістичних ідеалів, упровадження

принципу толерантності в різні сфери людського буття, можна беззастережно назвати епохою торжества насилля, особливо враховуючи як масштабний характер його спрямування, так і колосальну кількість жертв.

Події в Україні та світі за останні десятиліття демонструють, з одного боку, актуальність методів фізичного насилля (у формі війн, масового знищення людей, терористичних актів і т. д.), а з іншого – домінування непрямих форм насилля, серед яких передусім системне, структурне та інформаційне насилля. Наразі утверджується практика ведення "гібридних війн", які поєднують фізичне і нефізичні форми насилля. Перед науковцями постає задача виявити, яким чином змінювалося осмислення соціального феномену насилля за останні півстоліття, що дозволить розробити систему інструментів для його дегресії.

У історіографії дослідження проблем насилля виокремлюються як різні аспекти його вивчення, так і різні підходи до інтерпретації та пояснення в історичній перспективі. У монографії А. Дмитрієва та І. Залісіна "Насилля: соціо-політичний аналіз" автори аналізують феномен насилля незалежно від аксіологічних оцінок та суджень; насилля як предмет філософських рефлексій розкрито у працях В. Остроухова; особливості здійснення насилля у ХХ столітті та аналіз сучасних пошуків шляхів його подолання є предметом дослідження П. Сауха "ХХ століття. Підсумки".

Ступінь наукової розробленості. Дослідження насилля у предметному полі соціальної філософії відбувалося за останні півстоліття у контексті аналізу структурного насилля та у зв'язку із питанням соціальної справедливості (у 60-их роках ХХ ст.); виправдання державної монополії на насилля та використання конкретних засобів соціальних змін (у 70-их роках ХХ ст.); виявлення різних форм насилля з

акцентом на проблемі індивідуального (у 80-их роках ХХ ст.); осмислення масштабності насилля (у 90-их роках ХХ ст.) [4: 24-26]. Нині актуалізуються проблеми впливу глобалізаційних процесів на насилля, утвердження непрямих форм насилля, посилення трансляційної ролі мас-медіа. Феномен насилля вивчається як самостійно у предметному полі соціальної філософії (С. Жижек, М. Штаудігл), так і у взаємозв'язку з політологічними науковими розвідками (Д. Агамбен, Ф. Гаек, К. Шлегель), психологічними (Ф. Фанон), етичними (Ж. Дерріда, Л. Свендсен), мас-медійними (Г. Магнус Енценсбергер), культурологічними (В. Софський) та ін.

Метою статті є аналіз основних соціально-філософських ідей та концепцій, в яких розкривається зміст та специфіка проявів насилля у наукових розвідках другої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. До предметного поля соціальної філософії феномен насилля (як комплексної проблеми) потрапляє на початку ХХ століття у спробах осмислити революційні процеси, які тривали у західних суспільствах. А науковий інтерес до нього актуалізується після двох світових воєн, наслідки яких, здавалося б, повинні спричинити не лише теоретичне осмислення цього феномену, і виробити у гуманістичній парадигмі практичні рекомендації запобігання його дії у відкритих формах. Утім, існування низки тоталітарних режимів, масове знищення людей за расово-етнічною, релігійною чи професійною ознаками у другій половині ХХ століття свідчить про відсутність таких рішень. Значного впливу на філософські розвідки другої половини ХХ століття справили теорії насилля (К. Каутський, Л. Гумплович, Є. Дюринг), теорії революційного насилля (К. Маркс, Ф. Енгельс, М. Бакунін, В. Ленін, Л. Троцький), критика насилля (Ж. Сорель, Е. Блох,

В. Беньямін) [15: 6-25]. Специфіка насилля як соціального феномену завжди потребувала міждисциплінарного підходу, що зумовило використання актуальних досліджень філософії права, філософської антропології, соціальної філософії, політичних наук. Значна частина філософських розвідок здійснена на маргінесі зазначених наукових дисциплін. Так, у психології здійснено аналіз насилля, агресії та жорстокості у працях А. Адлера, А. Бандура, Л. Берковіца, Д. Долларда, К. Лоренца, З. Фрейда, В. Франкла, Е. Фромма, К. Хорні та ін.

Такий підхід здійснено французьким філософом, психіатром, теоретиком постколоніалізму Ф. Фаномом, який розглядав насилля як цінність для пригнобленого. Воно, на його думку, є шляхом до свободи, а відтак і приводом для гордості. Процес соціального, економічного, політичного та культурного пригноблення одних соціальних спільнот та груп іншими в результаті колонізації супроводжується формуванням у перших відчуття заздрощів до матеріального добробуту та ненависті через духовно-культурну зверхність та насилля-"оцивілізовування" з боку останніх. Ф. Фанон проголошує, що колонізований визволяється в насиллі й лише за його посередництва [2: 44]. Насилля постає універсальним методом соціального та духовного звільнення пригноблених, інтеграції суспільства, способом соціальних трансформацій щодо деколонізації. Власне, колонізований від самого свого народження розуміє, що цьому обмеженому, переповненому заборонами світові можна кинути виклик лише за допомогою абсолютного насилля [16]. Колоніалізм Ф. Фанон розуміє як насилля за визначенням, яке можна подолати лише більшим насиллям [2: 23]. Лише насилля, вчинене колонізованими, але при цьому воно, організоване та

кероване, забезпечує масам ключ для розшифровки соціальної реальності, оскільки без цієї боротьби, без цієї практики немає нічого, окрім карнавального параду та беззмістовної активності [16: 96]. Колонізовані маси інтуїтивно відчують, що їхнє звільнення реалізується лише силовими методами, усвідомлюючи, що лише насилля є ефективним засобом протистояння у боротьбі з більш могутнім економічно і військово суперником. Без цієї боротьби немає нічого, окрім карнавального параду та примарного протесту, що призводить до показового здійснення деяких реформ, які не впливають на трансформаційні процеси, а "консервують" існуючі соціальні відносини. Проголошена Ф. Фаномом ідея, що тільки насилля є результативним, вплинула на подальше осмислення соціальної ролі насилля у філософії Ж.-П. Сартра, Г. Арендт, Г. Маркузе.

Аналіз проблеми насилля у предметному полі соціальної філософії здійснено італійським філософом Д. Агамбеном у його вченні про суверенну владу, основна діяльність якої зводиться до відтворення "голого життя" як бар'єра між природним та культурним початками. Суверенна влада тлумачиться ним як первісна структура, в якій право співвідноситься з життям і вміщує його всередині себе в акті призупинення власної дії [12: 40]. Право суверена на насилля засновано, за Д. Агамбеном, на винятковому включенні "голого життя" у структуру суспільства. У кожному законі міститься неправове суверенне виключення, яке реалізується у надзвичайному стані, а тому норма на убивство у цьому стані розуміється не як природне насилля, а як суверенне. Надзвичайний стан, вважає італійський філософ, "завжди передбачає певне підґрунтя, на якому логіка і практика втрачають свою визначеність і чисте насилля без логосу

претендує на те, щоб здійснювати висловлювання, що не має реальної референції" [13: 66]. Об'єктом насилля у цьому стані постає homo sacer – це особа чи група осіб, засуджених за певний злочин, але влада не здійснює над ними прямого насилля, проголошуючи водночас, що насильницькі дії окремих осіб до них на вважаються злочином. Таке насилля перебуває поза класифікаційною матрицею соціального насилля, воно не визначається ні як жертвоприношення, ні як убивство, ні як виконання вироку, ні як святотатство, відбувається одночасно сакралізація та десакралізація об'єкта насилля [12: 107]. Вивільнення ж сакрального із життя, чи, навпаки, його профанація тлумачиться Д. Агамбеном як акт призупинення насилля.

Ж. Дерріда розглядав проблему насилля у соціальних трансформаціях у контексті аналізу ідеї справедливості. У своїй праці "Сила закону" він, аналізуючи роботу В. Беньяміна "Критика насилля", проголошує, що саме через можливість виправдовувати насилля справедливість не можна зводити до категорій добра, любові, блага, вона якісно вирізняється і від морального осуду. Справедливість також не може виступати критерієм насилля, власне існування справедливого насилля можливе лише як ідея, але її практичне втілення унеможлиблюється обмеженою здатністю людини до його розрізнення. Як слушно зауважує О. Горяїнов, ідеї Ж. Дерріда зводяться до проголошення неможливості визначити, чи конкретний вияв насилля є справедливим ("чистим"), адже жодному людському суб'єкту не дана здатність його розпізнання [14: 14]. На думку Ж. Дерріда, існує два види насилля, які знаходяться у стані взаємного суперництва: насилля як історичне рішення, що постає справедливою поза законом та

державою, але воно не містить у собі вирішального знання; та насилля як вирішальне знання та визначеність дійсності, які нездатні на рішення. Таким чином, насилля постає як рішення без вирішальної визначеності або як визначеність неможливості рішення без самого рішення, в обох формах насилля постає як "насильницькі умови знання чи дії, але самі знання та дія назавжди роз'єднані" [1: 291].

Проблеми насилля розглядалися Ф. Гаєком при здійсненні порівняльного аналізу ліберальної, фашистської та соціалістичної соціально-економічної й політичної доктрин у праці "Дорога до рабства" (інша назва – "Шлях до кріпацтва"). Зокрема він дослідив, яким чином планування економіки як складової соціалізму призводить до встановлення диктатури, яка є ідеальним інструментом насилля й примусової ідеологізації. У свою чергу, дія апарату насилля у такому суспільстві є необмеженою раніше встановленими правилами, оскільки навіть за наявності законів воно характеризується відсутністю правозаконності.

Останнє проявляється у санкціонуванні свавілля, оскільки певні органи влади наділяються правом діяти на власний розсуд, тобто будь-які його дії визнаються законними [Помилка! Джерело посилання не знайдено.: 85-86]. Небезпечним для ліберального суспільства Ф. Гаєк визначав заперечення низкою вчених, які стоять на позиціях колективізму, інтелектуальної свободи, виправдання ними гноблення та насилля в ім'я соціалістичних ідеалів. Це пояснюється тим, що ідеали та прагнення більшості людей зумовлюються обставинами, які можна і потрібно контролювати з метою спрямування інтелектуальної діяльності у заданому ученими напрямі [3: 168].

Німецький філософ Г. Магнус Енценсбергер у праці "Погляд на громадянську війну" визначає, що у постіндустріальному суспільстві утверджується нова форма соціального насилля, яка характеризується відсутністю ідеологічної мотивації. Йому притаманна "розмитість" об'єкта спрямування. Так, сучасні праворадикали мало обізнані з історією та теорією націоналістичних течій, вони проявляють немотивовану агресію до будь-яких як етнічних, так і соціальних спільнот. Важливим інструментом продукування насилля у такому суспільстві стають засоби масової інформації, в яких пропагується культура ненависті. Кіно та телебачення змагаються у тому, щоб зробити професійного убивцю, терориста, садиста героєм дня. Трансляція насилля засобами масової комунікації роблять глядача вуайєром (тим, хто підглядає за актами насилля), а відтак і об'єктом перманентного шантажу, оскільки очевидці насилля одночасно отримують докір, чому йому не запобігли [18: 156]. Це, власне, дозволяє мас-медіа присвоїти собі роль верховного судді у питаннях суспільної моралі.

Нині здійснюються численні наукові розвідки, які торкаються проблеми насилля та різних аспектів його прояву. Норвезький філософ Л. Свендсен розглядає насилля у етико-політичному зрізі як прояв зла. Зокрема він наголошує, що для самозбереження демократичне суспільство завжди потребує насилля [10]. **Помилка! Джерело посилання не знайдено.:** 216]. Таке суспільство через велику кількість груп та спільнот, які прагнуть реалізувати власні інтереси, нездатне досягнути стану "гомеостатичної рівноваги", а тому апелює до насилля як інструменту вирішення розбіжностей. Але застосування насилля розуміється як виняткове, умови його дії визначені законами, основна мета – скорочення

насилля у суспільстві. Особлива увага Л. Свендсена приділяється геноциду як формі насилля, в якій сконцентровано безмірне зло. У праці "Філософія страху" Л. Свендсен розглядає насилля джерелом естетичного переживання й естетичного задоволення [9: 83]. Це, на його думку, пояснює наявність різних культурних жанрів, в яких естетизуються убивства, бандитизм, інші види злочинності, жахи, які хоча й неприйнятні з етичної точки зору, але є доволі популярними, оскільки спрямовані на шокування глядачів, читачів, слухачів.

К. Шлегель у праці "Новий порядок та насилля. Розмірковування про метаморфози насилля" аналізує ситуацію переходу від потенційного глобального насилля, яке утвердилося під час "холодної" війни, до локальних збройних конфліктів після її завершення. Німецький філософ висновує, що спалахи насилля передусім відбулися у тих суспільствах, в яких відсутні політичні еліти, які здатні опосередкувати процес трансформації, в яких втрачено контроль над реорганізацією суспільного та державного цілого, а готовність до насилля заміщає страх перед громадянською війною [17: 14]. У постсоціалістичних суспільствах, на його думку, відбувається приватизація державної монополії на насилля, якій здатне протистояти громадянське суспільство, формування якого відбувається як самозахист громадян проти нових "воєк" та бійців кулачного права. Також для постмодерних суспільств характерна локалізація "вогнищ насилля", тобто суспільство розпадається на ареали порядку та на вільні від контролю владою зони, в яких доступ до багатства гарантує лише насилля [17: 17].

Німецький філософ, соціолог В. Софський у працях "Трактат про насилля", "Насилля: тероризм, геноцид, війна", "Порядок терору: концентраційний табір", "Види

смертей. Про картини насилля" здійснив аналіз форм влади, соціального насилля, терору. Насилля, яке у різних формах існує протягом усієї історії людства, постає своєрідною антропологічною константою людського існування. З одного боку, за В. Софським, насилля утворює культуру, оскільки, йдучи за гоббсівською традицією, відчуття власної вразливості індивіда від агресії інших змушує його відмовитися від насилля як одного з основних засобів самозбереження. Насилля, таким чином, у нього виступає основою для соціалізації особи. А з іншого, – навпаки: культура творить насилля, тобто воно є результатом культурного експерименту і приводиться у дію відповідними до становища деструктивними силами [5: 1996]. Насилля не можливо контролювати системою правил та заборон, але спільний досвід смерті й насилля утворює як заборони, так і мораль та культуру. Останні переміщують джерело страждання всередину, до самопримусу індивіда, і чим сильніші культурні заборони й самопримус, тим сильніше актуалізується необхідність бунту та насилля проти культури. Виявляючи взаємозумовленість культури й насилля німецький філософ заперечує можливість першої компенсувати страждання і надати нового сенсу безглузду, можливість людиною пережити смерть, оскільки ці ілюзії призводять до формування неповаги до життя [5].

Утім, при поясненні феномену насилля неможливо обмежитися лише виявленням його інструментального характеру. У зв'язку з цим В. Софський розвинув далі ідею Ганни Арендт про абсолютну владу та абсолютне насилля. Абсолютна влада, на його думку, організована, вона реалізується не на основі звичаїв, традицій, легітимації, а на організації та насиллі, що відводить на другий план роль ідеології. Абсолютне ж насилля самодостатнє,

воно прагне вийти за межі масштабів цивілізації, ним керують пристрасті, які не зважають на історичні обставини. В історії людства були створені "лабораторії насилля" у вигляді концентраційних таборів як тренування відповідної форми панування [6: 33]. Сама пряма форма абсолютної влади, за В. Софським, – чисте насилля, через яке вона показує свою дивовижну силу, без погроз вона одразу раниць, калічить, убиває, у той час як інші форми влади використовують насилля економно, оскільки воно загрожує безпорядками, заперечує існуючу спільну згоду. Абсолютна влада – це влада переважання й розв'язування, її парадигми: покарання терором, надмірність, бійня. Основне її спрямування – страх, демонстрація того, що вона здатна зруйнувати людину як особисту та соціальну живу істоту [6: 35]. Абсолютна влада має тенденцію до зростання, зумовленої необхідністю тотальності, й припиняється лише за відсутності винятків, тобто об'єктів, на яких вона не спрямована. Раціональний зміст абсолютної влади полягає у підпорядкуванні собі усіх інших соціальних раціональностей, що призводить до ірраціональності, оскільки вона мінімізує усі можливості розробляти стратегії спротиву.

Словенський філософ С. Жижек розкриває тему насилля як у окремій праці "Насилля", так і торкається її різних аспектів у інших роботах, зокрема в творах "Розмірковування у червоному світлі" та "Ласкаво просимо у пустелю Реальності". Насилля, на його думку, має системний характер, воно охоплює усі можливі сфери соціальні взаємодії та реалізується через трансльовані засобами мови установки "нормальності". Оцінка індивідом акту насилля здійснюється, за С. Жижеком, на основі передбачуваного стандарту "нормальної ненасильницької ситуації",

але найвищою формою насилля і є насадження цього стандарту, відносно якого окремі події здаються насильницькими [11: 65]. Водночас насилля не є характеристикою певних дій, воно розподілено між діями та їх контекстом, між діяльністю та бездіяльністю [11: 216]. Конкретна дія за одним умов визнається насиллям, за інших – навпаки, і відсутність конкретних дій також може мати насильницький характер.

Австрійський філософ М. Штаудіґл вивчає феноменологію насилля, яка, на його думку, здатна уникнути зведення досліджень до з'ясування інструментального, есенційного чи функціонального змісту цього соціального явища. У запропонованому М. Штаудіґлом феноменологічному підході на другий план відходить необхідність надання насиллю відповідних етичних характеристик (в антиномічних парах "добро – зло", "доцільне – недоцільне"), чи соціокультурних ("природне – культурне", "відповідає – суперечить людській природі"), чи юридичних. Насилля саме по собі не існує, воно визначається як "незводимий соціальний феномен", а тому важливо визначити, як цей феномен пов'язаний із конституюванням смислу, який розглядається у трьох вимірах: як функціонуючий порядок, як пережита соціальність та як суб'єкт-конституція. Це не передбачає описування насильницької дії категоріями оцінки, а тому феномен насилля розуміється як реляційний, що досліджується у площині визначення, яким чином суб'єкт переживає досвід насилля, яким чином цей досвід розуміється як насилля, вводячи його у контекст міжособистісних відносин, як формується й утверджується статус жертви насилля, як певна дія ідентифікується як насилля [7]. М. Штаудіґл розглядає насилля як "насичений феномен" та як привласнення смислу [8: 217-221].

Запропонований М. Штаудіґлом підхід до аналізу насилля, безсумнівно, є продуктивним і може знайти продовження, доповнення у нових дослідженнях у соціальній філософії.

Утім, незважаючи на різні спроби осмислити соціальний феномен насилля, донині зберігається проблема розробки системного методологічного підходу до його аналізу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У ХХ столітті розкривалися різні аспекти насилля як соціального феномену, аналізувалися різні форми вияву та характеристики. Так, у Ф. Фанона насилля постає універсальним методом соціального та духовного звільнення пригноблених, інтеграції суспільства, способом соціальних трансформацій щодо деколонізації; Д. Агамбен звертає увагу на суверенне насилля, яке реалізується у надзвичайному стані й уже не трактується як природне; Ж. Дерріда заперечує можливість виявлення справедливого насилля, оскільки жодному людському суб'єкту не дана здатність його розпізнання; Ф. Гаєк, аналізуючи дію апарата насилля у тоталітарному суспільстві, акцентує на її необмеженості й відсутності право законності навіть за умов наявності законів; Г. Енценсбергер вказує на "розмитість" об'єкта спрямування та відсутність ідеологічної мотивації суб'єкта насилля у постіндустріальному суспільстві; Л. Свендсен акцентує на тому, що для самозбереження демократичне суспільство завжди потребує насилля, але як виняткову дію, умови якої визначені законами; К. Шлегель аналізує приватизацію державної монополії на насилля у сучасному світі; В. Софський розкриває характер взаємодії насилля й культури (насилля утворює культуру, а культура творить насилля), С. Жижек показує відносність оцінки акту насилля, здійснюється на основі передбачуваного стандарту "нормальної ненасильницької ситуації",

але найвищою формою насилля і є насадження цього стандарту, відносно якого окремі події видаються насильницькими; М. Штаудігл пропонує застосування феноменологічного підходу до вивчення насилля, а феномен насилля розуміється як реляційний (досліджується у площині визначення, яким чином суб'єкт переживає досвід насилля, яким чином цей досвід розуміється як насилля).

LITERATURA

1. Derrida, J. (2002). *Force of law: The "Mystical foundation of authority"* In Derrida J. *Acts of religion*. New York – London: Routledge. P. 228 – 298.
2. Fanon F. (2004). *The wretched of the earth*. New York: Grove Press. 251 p.
3. Hayek, F. A. (2006). *The Road to Serfdom*. London and New York: Routledge Classics. 256 p
4. Imbusch, P. (2002). *Der Gewaltbegriff*. In W. Heitmeyer & H. Hagan (Eds.) *Internationales Handbuch der Gewaltforschung*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag. S. 26 – 57.
5. Sofsky, W. (1996). *Traktat über die Gewalt*. München: Fischer. 240 S.
6. Sofsky, W. (1999). *Die Ordnung des Terrors: Das Konzentrationslager*. München: Fischer. 400 S.
7. Staudigl M. (2015). *Phänomenologie der Gewalt*. – New York: Springer. 294 S.
8. Staudigl, M. (2010). *Násilie ako udalost' zmyslu a postihnutost'. Prolegomena k fenomenológii násilia*. In *Náboženstvo a nihilizmus: z pohľadu filozofie existencie a fenomenologie* (S. 207 – 225). Bratislava: Filozofický ústav SAV. S. 207 – 225.
9. Svendsen, L. Fr. H. (2008). *A Philosophy of Fear*. London: Reaktion Book. 155 p.
10. Svendsen, L. Fr. H. (2010). *A Philosophy of Evil*. Champaign, London: Dalkey Archive Press. 306 p.
11. Zizek, S. (2008). *Violence*. New York: Picador. 272 p.
12. Агамбен, Дж. (2011). *Ното sacer. Суверенная власть и голая жизнь*. – Москва: Издательство "Европа". 256 с.

13. Агамбен, Дж. (2011). *Ното sacer. Чрезвычайное положение*. Москва: Издательство "Европа". 148 с.
14. Горяинов, О. В. (2013) "Чрезвычайное положение" в условиях "божественного насилия": ответ Карла Шмитта Вальтеру Беньямину. *Вестник Самарской гуманитарной академии*. № 1, 5 - 16.
15. Слюсар, В. М. (2017). *Насилля: соціально-філософська природа*. Житомир: Вид-во Євенок О. О. 450 с.
16. Фанон, Ф. (2010). *Про насильство*. Відновлено ³
<https://vpered.wordpress.com/2010/11/22/fanon-de-la-violence/>
17. Шлэгель, К. (1995). Новый порядок и насилие. Размышления о метаморфозах насилия. *Вопросы философии*. № 5, 12 - 19.
18. Энценбергер, Х. М. (1995). Взгляд на гражданскую войну. *Иностранная литература*. № 6, 141 - 160.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Derrida, J. (2002). *Force of law: The "Mystical foundation of authority"* In Derrida J. *Acts of religion*. New York – London: Routledge (in English).
2. Fanon F. (2004). *The wretched of the earth*. New York: Grove Press (in English).
3. Hayek, F. A. (2006). *The Road to Serfdom*. London and New York: Routledge Classics (in English).
4. Imbusch, P. (2002). *Der Gewaltbegriff*. [The concept of violence.] In W. Heitmeyer & H. Hagan (Eds.) *Internationales Handbuch der Gewaltforschung*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag (in Deutsch).
5. Sofsky, W. (1996). *Traktat über die Gewalt [Treatise on violence]*. München: Fischer (in Deutsch).
6. Sofsky, W. (1999). *Die Ordnung des Terrors: Das Konzentrationslager*. [The order of terror: the concentration camp]. München: Fischer (in Deutsch).
7. Staudigl M. (2015). *Phänomenologie der Gewalt*. [Phenomenology of violence]. – New York: Springer (in Deutsch).
8. Staudigl, M. (2010). *Násilie ako udalost' zmyslu a postihnutost'. Prolegomena k fenomenológii násilia*. [Violence as an event of meaning and disability. Prolegomena to the phenomenology of violence]. In

Náboženstvo a nihilismus: z pohľadu filozofie existencie a fenomenológie (S. 207 – 225). Bratislava: Filozofický ústav SAV (in Česky).

9. Svendsen, L. Fr. H. (2008). *A Philosophy of Fear*. London: Reaktion Book (in English).

10. Svendsen, L. Fr. H. (2010). *A Philosophy of Evil*. Champaign, London: Dalkey Archive Press (in English).

11. Zizek, S. (2008). *Violence*. New York: Picador (in English).

12. Agamben, Dzh. (2011). *Homo sacer. Suverennaya vlast i golaya zhizn [Homo sacer. Sovereign Power and Naked Life]*. – Moskva: Izdatelstvo "Evropa" (in Russian).

13. Agamben, Dzh. (2011). *Homo sacer. Chrezvyichaynoe polozhenie [Homo sacer. State of emergency]*. Moskva: Izdatelstvo "Evropa" (in Russian).

14. Goryainov, O. V. (2013) "Chrezvyichaynoe polozhenie" v usloviyah "bozhestvennogo nasiliya": otvet Karla Shmitta Valteru Benyaminu ["State of emergency" in the context of "divine violence": Karl Schmitt's answer to Walter

Benjamin]. *Vestnik Samarskoy gumanitarnoy akademii*. № 1, 5 – 16 (in Russian).

15. Sliusar, V. M. (2017). *Nasyllia: sotsialno-filosofska pryroda [Violence: socio-philosophical nature.]*. Zhytomyr: Vyd-vo Yevenok O. O. (in Ukrainian).

16. Fanon, F. (2010). *Pro nasylstvo. [About violence]*. Vidnovleno z <https://vpered.wordpress.com/2010/11/22/fanon-de-la-violence/> (in Ukrainian).

17. Shlyogel, K. (1995). *Novyyi poryadok i nasilie. Razmyishleniya o metamorfozah nasiliya [New order and violence. Reflections on the Metamorphoses of Violence]*. Voprosy filosofii. № 5, 12 – 19 (in Russian).

18. Entsensberger, H. M. (1995). *Vzglyad na grazhdanskuyu voynu [A look at civil war]*. *Inostrannaya literatura [A look at civil war]*. № 6, 141 – 160 (in Russian).

Receive: September 28, 2019

Accepted: November 28, 2019